

EFEKTIVNÍ KOMUNIKACE V INTERKULTURNÍM PROSTŘEDÍ

Praktická příručka pro pracovníky Úřadů práce

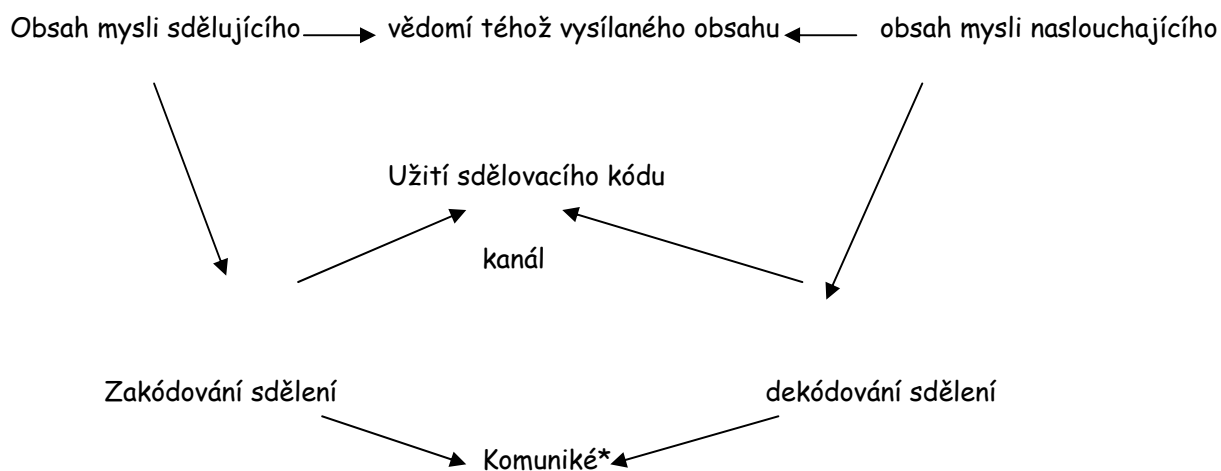
kol. autorů

OBSAH

Komunikace	3
Komunikace v češtině s cizincem	5
<u>Komunikační specifika vybraných socio-kulturních skupin</u>	
Specifika verbální a neverbální komunikace na Ukrajině	8
Specifika verbální a neverbální komunikace u Romů	9
Specifika verbální a neverbální komunikace ve Vietnamu	11
<u>Kulturní specifika vybraných socio-kulturních skupin</u>	
Ukrajinská populace v ČR - socio-ekonomický kontext	15
Romská populace v ČR - socio-ekonomický kontext	17
Vietnamská populace v ČR - socio-ekonomický kontext	25

KOMUNIKACE

Komunikace je proces, při němž dochází k vyměňování významů mezi lidmi. Slovo původně latinského významu znamená spojování, spojení. Prostřednictvím zpráv, informací předáváme, sdělujeme, poskytujeme, navazujeme „spojení“ s druhou stranou a přijímáme - více nebo méně - její sdělení. Průběh a výsledek komunikace je předurčen potřebami, postoji a znalostmi komunikujících. Stejná nebo alespoň podobná hodnotová orientace a očekávání mohou komunikační proces výrazně usnadnit. Například s našimi dobrými přáteli se nám komunikuje dobře právě proto, že s nimi z velké části sdílíme potřeby a postoje i znalosti. Pokud ale bude například bezdomovec vyprávět svým kolegům o rozhovoru s bohatým podnikatelem, bude to zřejmě zcela odlišný příběh, než který bude svým známým vyprávět podnikatel o rozhovoru s bezdomovcem. Oba však budou přesvědčeni, že rozhovor převyprávěli přesně tak, jak proběhl.

*Význam komuniké

1. Obsah
2. Kontext
3. Emoce projevené v hlase
4. Mimika
5. Jednání

Porozumění informaci je vždy subjektivní a nekryje se plně s obsahem vysílané informace, protože není chápán v celém rozsahu toho, co má mluvčí v hlavě. Za tytéž symboly, což mohou být v mluvené řeči pojmy, si vždy dosazujeme svoje vlastní významy. U slov rozlišujeme význam a smysl. Smysl je určen kontextem, osobní historií (výchova, zkušenosti). Slovo svým smyslem vyvolá nějaké prožitky, subjektivní pocity, představy a interpretace. Význam je zapsán ve slovníku a je to konvenční, obecně sdílený výklad slova.

Kromě toho, že si každý komunikující do sdělení promítá svůj smysl, dochází k dalším k dalším takzvaným komunikačním šumům. Ty jsou vyvolány buď vnějšími podmínkami, např. hlukem, nebo vnitřními, např. nesoustředěním. Dochází tedy k úbytku informací a zároveň tím, že komunikant přijímá vždy jen část sdělení, vybírá, co ho zajímá, nebo je mu příjemné a jiné potlačuje, čímž dochází i k přetváření a deformaci.

Komunikace je živý proces. Neustále se v něm mění úlohy - mluvčí se mění v naslouchajícího a naslouchající v mluvčího. Dochází k interakci, při které se odehrávají adaptační procesy. To znamená, že se stále přizpůsobujeme podmínkám, které se vytváří během této komunikace.

Vzniká tzv. obraz komunikanta: vytvoříme si určitou představu a tu pak na základě zpětné vazby korigujeme nebo fixujeme. Je zde ovšem jedno nebezpečí - vlivem našich předchozích zkušeností, zažitých způsobů uvažování, posuzování a hodnocení situace v rámci komunikace často dochází ke stereotypizaci - tj. Zjednodušení - významu, obsahu sdělení - aniž bychom si ověřili jeho skutečný význam, důležitost sdělení u druhé strany (např. haló efekt, projekce, efekt prvního dojmu atd.). Špatně vytvořený obraz komunikanta vede k nedorozumění celé komunikaci.

Průběh komunikace je určen

1. vzájemným propojením podnětů a reakcí
2. sdílením komunikovaných významů
3. vzájemným vztahem - např. sociálním statutem obou účastníků.

Komunikace se v nejjednodušším členění rozlišuje na verbální a neverbální. Naše slovní komunikace má jako prvotní funkci výměnu faktických informací. Její druhotnou úlohou je zprostředkovávat projevy našich pocitů. U tělesné komunikace je to naopak. Uvádí se, že ze slov získáváme pouze 7% informací, 38% z tónu a barvy hlasu a 55% z řeči těla.

V následujících kapitolách si ukážeme kde mohou vzniknout problémy v komunikaci způsobené odlišným věděním. Tedy problémy, které nastávají při komunikaci s lidmi, kteří vyrůstali v jiném prostředí.

V první části se budeme věnovat rozdílům, které jsou způsobené odlišným využíváním komunikačních kanálů a odlišnými pravidly pro používání verbální i neverbální komunikace. V druhé části se budeme věnovat zejména podstatě výše zmíněného „odlišného vědění“, tedy kulturními odlišnostmi.

KOMUNIKACE S CIZINCEM V ČEŠTINĚ

Budeme-li chápat cizince jako někoho, kdo přichází z odlišného kulturního nebo sociálního prostředí – tj. dá se očekávat, že více či méně přišel do kontaktu s jinými hodnotami, je zvyklý na odlišný způsob sdělování informací (např. více pracuje s neverbální komunikací), či přikládat informacím jiný význam, důležitost – můžeme se na komunikaci s ním připravit a předejít tak případným nedorozuměním. Zejména, pokud jsme v roli poradce, odborníka. Někoho, od koho se očekává pomoc.

Existuje několik pravidel, které Vám umožní předejít komplikacím, které by v rámci tohoto typu komunikace mohly nastat. Výstup je závislý na pečlivosti přípravy a na Vaší ochotě aktivně naslouchat. Vždy je třeba počítat s větší časovou náročností. Vyjdete-li pomocí těchto pravidel cizinci vstříc, pomůžete mu i se samotným učením českého jazyka. Je to právě strach, stres a opakované neúspěchy, co mnoho lidí demotivuje natolik, že si nejsou schopni cizí jazyk dostatečně osvojit.

Pokud se cizinec rozhodne mluvit česky, je to pro něj vždy velmi náročné. Zvláště v případě, že má v tomto, pro něj cizím a složitým, jazyku vyřizovat úřední záležitosti. Musí se tedy soustředit jednak na obsah sdělení a zároveň se musí i velmi soustředit na samotné používání jazyka.

1. VERBÁLNÍ KOMUNIKACE:

- **hovořte pomalu a zřetelně:** soustřed'te se na pečlivou výslovnost
- **vyhýbejte se složitým slovní obrátům:** používejte jednoznačné a běžně používané výrazy; mluvte v krátkých jednoduchých větách.
- **opakujte:** slova a věty, které jsou podle Vás klíčová, vždy opakujte.
- **průběžné shrnutí:** hodí se po každém menším tematickém celku

2. NONVERBÁLNÍ KOMUNIKACE:

- **pozor na gesta:** některé signály, které vysíláme během hovoru, aniž bychom si je uvědomovali (rozšíření zorniček, úsměv, pohyb obočí) jsou všem lidem srozumitelné, bez ohledu na jejich socio-kulturní původ. Jiným typem signálů ovšem jsou úmyslná gesta, která nahrazují význam konkrétního slova nebo výrazu. Tyto signály pak fungují podobně jako cizí jazyk, ovšem s tím rozdílem, že máme většinou pocit, že rozumíme. Význam, který danému gestu připisujeme, se může zásadně lišit od významu, který mu připisuje partner. Používejte proto jen gesta ukazující směr, velikost, výšku, tvar apod.
- **připravte si graficky zpracované podklady:** tabulky, grafy, myšlenkové mapy apod. Poukázáním na klíčová slova zvýrazněná v textu lze odstranit některá neporozumění způsobená výslovností. Váš partner se tak zároveň lépe naučí novým slovíčkům.
- **časté přestávky:** pracovní komunikace v cizím jazyce je velmi náročná. Vyčerpá-li se Váš partner již na začátku dlouhodobou koncentrací na překlad, nebude již moci věnovat dostatečnou pozornost předmětu Vašeho jednání. Preferujte časté krátké přestávky před občasnými delšími.
- **písemné shrnutí:** na závěr Vašeho setkání vypracujte stručné písemné shrnutí. Váš partner si jej bude moci v klidu pozorně přečíst a případná nedorozumění budete moci vyřešit.

3. VZÁJEMNÉ POROZUMĚNÍ

- **dělejte odmlky:** Váš partner potřebuje nějaký čas na překlad Vašeho i svého sdělení

- **porozumění významu:** nejste-li si jisti, zda Váš partner chápe význam sdělení stejně jako vy, použijte k jeho určení spíš protiklady než vyjmenovávání podobností. Např: „je to prázdné? Myslím tím, že to není plné“
- **ověřovací otázky:** neměly by být zodpovězeny ano/ne. Zda Vás partner pochopil nejlépe ověříte, když jej požádáte, aby Vám Vaše sdělení sám interpretoval.

4. MOTIVACE:

- **partnera povzbuzujte:** nejlepším povzbuzením je vysílání signálů, že rozumíte tomu, co Váš partner říká. Pochvala a s ní spojený pocit úspěchu je důležitým motivačním faktorem. Nechvalte však jen pro pochvalu samou, věty typu: „ty umíš česky opravdu výborně“ nemají dlouhodobý účinek. Oceňujte konkrétní dobré výkony - použití těžkého slovíčka, zvládnutí gramatického jevu, který mu dělal vždy problémy apod.
nepoučujte: raději **upozorňujte** na snadnější a vhodnější vyjádření

KOMUNIKAČNÍ SPECIFIKA VYBRANÝCH SOCIO-KULTURNÍCH SKUPIN:

- I. SPECIFIKA VERBÁLNÍ A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE NA UKRAJINĚ
- II. SPECIFIKA VERBÁLNÍ A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE U ROMŮ
- III. SPECIFIKA VERBÁLNÍ A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE VE VIETNAMU

SPECIFIKA VERBÁLNÍ A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE NA UKRAJINĚ

Verbální a nonverbální komunikace Ukrajinců se od českých zvyklostí příliš neliší. Specifika i zde přirozeně existují.

- Ukrajinská společnost je výrazně maskulinní, z čehož vyplývají i jiné vzorce chování. Muži dávají velký důraz na svou důstojnost, projevy úcty vůči své osobě. Jakkoli mužské skupiny mívají své autority, nebo dokonce hierarchické uspořádání, stejně si jednotliví členové hlídají důstojné postavení v rámci skupiny. To platí i třeba pro skupiny dělníků. Dokud jsou jednotliví pracovníci spokojeni se svými podmínkami, plně uznávají autoritu svého předáka. Pokud získají pocit, že se předák příliš vyvyšuje a nejedná s nimi upřímně, jeho autorita zmizí. Platí to pro skupiny, které mají přibližně stejný sociální status (např. dělník - předák, učitel - ředitel). Jestliže je sociální status příliš rozdílný, ten kdo je výše postavený často druhého ponižuje, protože ho nepovažuje za sobě rovného.
- Specifickým případem je jednání na úřadech. Naprostá většina Ukrajinců hluboce nedůvěřuje úředníkům. Je to zapříčiněno krajně neuspokojivou úrovní poskytovaných služeb, kdy komplikovanost předpisů velmi často slouží jako podnět ke korupci. Současně to odráží i rozpor ve vnímání tradičních rolí. Pro muže - živitele rodiny je situace, kdy o jeho záležitostech rozhoduje úřednice, obtížně přijatelná.
- Při setkání si muži podávají ruce. Je to projev úcty, takže je potřeba podat ruku všem, s kterými se dotýčný člověk zná. Ženy může muž během pozdravu ignorovat, při formálnějších příležitostech (oslavy, návštěvy doma, atd.) je líbá na tvář. Totéž dělají i ženy mezi sebou navzájem.
- Během posledních deseti let se rozšířila mezi Ukrajinci neformální znaková řeč, tzv. razpalcovka. Původně tajná řeč profesionálních kriminálních plní nyní roli poznávacího znamení mezi tzv. drsnými hochy („krutye parni“). To nemusí být přímo zločinci, ale dávají tak najevo, že v případě potřeby nepůjdou pro ránu daleko. Přesná pravidla jsou poměrně složitá, ale dá se poznat podle přehnané gestikulace a vystrčeného malíčku a ukazováčku na obou rukou.

SPECIFIKA VERBÁLNÍ A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE U ROMŮ

Komunikační vzorce člověk přejímá ze svého okolí. Vezmeme-li v potaz, jak heterogenní skupinu resp. skupiny tvoří čeští Romové, je zřejmé, že ani komunikační vzorce nebudou jednotné. Zužme proto popisovanou skupinu na ty Romy, kteří žijí převážně v romském prostředí, (dále jen Rom). Ti často vykazují tato sociokulturně podmíněná komunikační specifika:

- Používají se odlišné komunikační prostředky. Za nezdvořilé je považováno vyjádřit otevřeně nesouhlas či dokonce odmítnutí. Nesouhlas proto může být sdělován implicitně nebo nonverbálními prostředky (pauzou před verbálním souhlasem, porušením očního kontaktu atd.).
- Nonverbální složka komunikace je obecně výraznější. Za neutrální je tedy mezi Romy vnímán projev, který by v okolní společnosti byl vnímán již jako emotivní. (A obráceně, chová-li se Nerom neutrálně, působí na Roma odměřeně.)
- Poměr mezi komunikačními funkcemi je odlišný. Rozumějme tomu v kulturním kontextu - romské prostředí je tvořeno hustou vztahovou sítí (uvnitř rodin i mezi rodinami) a s přihlédnutím k tomu, co bývá nejčastějším předmětem hovoru - její vnitřní dění resp. jednání jejích členů nebo rodin.
- Do popředí vystupují funkce kontaktní, konativní a expresivní, a to na úkor funkce informační. To znamená (v modelové situaci), že Rom klade ve svém projevu větší důraz za prvé na vztah k adresátovi, za druhé chce svou promluvou ovlivnit adresátův postoj ke sdělení a za třetí vyjadřuje nejen sdělení, ale svůj vztah k němu. V samotném sdělení je pak důraz kladen ne na informace kdy, kde a jak k události došlo (události bývají i z prostorových důvodů probírány okamžitě), ale na to kdo, komu, proč a co (udělal). Tyto komunikační vzorce si s sebou jedinec odnáší i za hranice prostředí ze kterého pochází.

MODELOVÝ PŘÍKLAD KOMUNIKAČNÍ SITUACE NA ÚRADE

Kromě výše popsaných rysů romské komunikace je potřeba vzít v potaz ještě další faktory, které se podílejí na jejím vývoji:

- vzdálenost administrativního jazyka od jazyka komunity, tedy vzájemná nesrozumitelnost
- asymetrie situace (úředník proti potřebnému)
- často přítomná představa Roma (přetrvávající z období reálného socialismu) o větších povinnostech státu vůči němu
- odlišná představa o tom, co rozhoduje věc, ve které Rom přišel (Rom obvykle předpokládá, že úředník má větší kompetence, že se věc nerozhoduje podle skutečností a zákona, ale podle stávající situace)
- kontaminace situace etnickými stereotypy (ve směru „my“ o „nich“ i co asi „oni“ o „nás“)

Je zřejmé, že situace v sobě nese velký potenciál konfliktu. Zaměřme se na to, co k němu vede.

Úředník zprostředkovává formální požadavky. Řídí se, přirozeně, zákonem. Formulovaným požadavkům Rom příliš nerozumí kvůli jazykové bariéře. A to, co pochopil, nespĺňuje jeho představy o povinnostech státu. V čem to vězí, říká si a odpověď hledá ve stávající situaci, v úřednickově výrazu. Nachází odměřenost (z pohledu úředníka neutralitu) a čte ji jako projev úřednickových protiromských stereotypů. A následuje „reakce“, podle úředníka akce.

Čím může úředník předejít tomuto vývoji? Trpělivým vysvětlováním své pozice, srozumitelným podáním požadavků a projevy osobní účasti v situaci.

SPECIFIKA VERBÁLNÍ A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE VE VIETNAMU

V Asii a v Evropě pochopitelně existují odlišné systémy norem chování, které podmiňují chování ve všech oblastech každodenního života. Řadu norem podmiňujících chování odhaluje jazyk: vietnamština je tonální jazyk, který rozlišuje 6 tónů, zapisuje se latinkovým písmem s hojným využíváním diakritických znamének a tónových značek a celou jeho základní slovní zásobu tvoří jednoslabičná slova. Čeština je však pro Vietnamce velmi těžká, i co se týče zdvořilostních výrazů.

- Ve vietnamštině neexistuje tykání a vykání v podobě, jakou známe z jazyka českého, a Vietnamec proto při jeho zvládnání nemá k vyjádření zdvořilosti analogické prostředky. Jejich jazyk totiž užívá zvláštních zdvořilostních obrátů a slov, jejichž aplikace závisí na řadě okolností, vztahujících se k věkové a společenské příslušnosti účastníka rozhovoru: vyjadřuje jimi vztahy nadřazenosti a podřazenosti, mezi staršími a mladšími, mužem a ženou, mezi přáteli jedné věkové kategorie a vztahy neutrální.
- Verbální a neverbální komunikace jsou ve vietnamské kultuře významově srovnatelné, při neznalosti jazyka ovšem nabývá na významu komunikace mimoslovní, jejíž interpretace podle našich zvyklostí bývá často chybná. Snad nejvíce zavádějící je vnímání úsměvu na tváři Vietnamců, neboť úsměv v jejich podání neznamená jen pocit radosti či výraz sympatie. Vietnamci ho užívají také v kontextu nepříjemné situace, projevují jím nervozitu, podráždění, rozpaky či omluvu, kdy chtějí zmírnit fakt, že se svými problémy obtěžují či v případě, že dotyčný nerozumí projevu mluvčího apod. Dalším těžko ovladatelným zvykem Vietnamců je vyhýbání se přímému pohledu do očí při rozhovoru, neboť pro Vietnamce je takový pohled nezdvořilý.
- Pravidla vietnamského slušného chování učí neobtěžovat ostatní svými stížnostmi a problémy, zcela nevhodná a tvrdá je také otevřená kritika jednotlivce před kolektivem, neboť dotyčný tím „ztrácí tvář“. Tvář však před druhým ztratí také ten, kdo se vzteká, křičí či jinak dá průchod svým negativním emocím: kdo není schopen regulovat své city, pozbývá autority. Nemístná je rovněž přímá a ostrá argumentace a hlasité diskuse a hádky zaměřené na přesvědčování druhého. Chceme-li se ve Vietnamu chovat způsobně, je zapotřebí umírněné, uctivé chování a neafektované pohyby. Projevem dobrého chování je v neposlední řadě být slušně oblečen - krátké kalhoty na dospělém jsou krajně nespolečenské, vietnamské ženy pak takřka nenosí sukně (také jejich originální, elegantní sváteční kroj „ao dai“ [čti ao zaj] je

složen z dlouhé a přiléhavé, na bocích rozstřižené tuniky a dlouhých, volných, hedvábných kalhot). Také pohostinnost patří k základům slušnosti.

- Při seznámení nepodávají Vietnamci pouze pravou ruku, ale doprovází ji i lehký stisk ruky levé. Oběma rukama jsou rovněž podávány jakékoli předměty partnerovi, jemuž dáváme najevo, že si ho vážíme. Pokud chce Vietnamec přivolat druhou osobu, jeho dlaň směřuje k zemi a prsty pohybuje směrem k sobě, takže v našich měřítkách bychom to mohli pochopit jako odhánění; dlaň směřující směrem nahoru však znamená projev nadřazenosti. Projev nadřazenosti může dát dotyčný najevo i tím, když při sedu ukazuje špička jeho přehozené nohy na partnera sedícího naproti. Za velký projev neúcty dále Vietnamci považují, dotknete-li se jejich hlavy. Ruce v bok znamenají negativní postoj, ruce zkřížené na prsou pak signalizují rozčilení nad obsahem daného dialogu. U bohatých obchodníků či intelektuálů se ještě můžeme na malíčku jejich levé ruky setkat s dlouhým, až několika centimetrovým nehtem, který značí, že jeho majitel nemusí pracovat.

KULTURNÍ SPECIFIKA VYBRANÝCH SOCIO-KULTURNÍCH SKUPIN

- I. UKRAJINSKÁ POPULACE V ČR - socio-ekonomický kontext
- II. ROMSKÁ POPULACE V ČR - socio-ekonomický kontext
- III. UKRAJINSKÁ POPULACE V ČR - socio-ekonomický kontext

I. UKRAJINSKÁ POPULACE V ČR - socio-ekonomický kontext

Ukrajinská migrační komunita je (spolu se slovenskou) nejpočetnější u nás. Před zavedením vízové povinnosti se počty Ukrajinců, pracujících nelegálně v ČR, odhadovali až na 300 tisíc osob. Dnes hovoří neoficiální odhady o zhruba 60 - 80 tisících Ukrajincích. Díky cirkulačnímu charakteru pracovní migrace bude pravděpodobnějším horní hranice odhadu. Část migrantů totiž u nás pracuje jen několik měsíců v roce. Mezi cizinci, kteří mají živnostenské oprávnění tvoří Ukrajinci nadprůměrnou část. Je to jeden ze způsobů legalizace. Dalšími jsou falešné sňatky, zakládání firem, falešné doklady.

Pracovní migrace je vyvolána ekonomickými podmínkami na Ukrajině. Po rozpadu SSSR se při následném hospodářském kolapsu zhroutila sociální síť a životní úroveň obyvatel několikanásobně klesla. Jakkoli se situace postupně zlepšuje, situace obyčejných Ukrajinců zůstává nesmírně obtížná. Podle údajů Světové banky se 1/3 obyvatel Ukrajiny (tedy více než 17 mil. lidí) nachází pod hranicí chudoby. V mnoha regionech (Zakarpátí, Doněck, severní Halič a další) je prakticky nemožné najít zaměstnání, které by dovolovalo uživit rodinu. Z tohoto důvodu je nerealné, že by se situace s ukrajinskou pracovní migrací mohla v nejbližších 10 letech nějak výrazně změnit. Je třeba na ni nahlížet jako na specifickou formu „boje o přežití“.

Mezi ukrajinskými pracovníky zatím převažují mladí muži, ženatí, s dětmi. Podle průzkumů je 80% mužů, z toho do 35 let je to 70% a 30% do 25 let. Ženatých/vdaných je asi 45%. Většina má na Ukrajině děti (20% dvě děti, 56% jedno dítě). Co se týče vzdělání, tak jen 17% má buď základné nebo středoškolské bez maturity. Středoškolské s maturitou má 56% osob, 27% má vzdělání vysokoškolské. Prozatím většina (asi 80%) chápe své zaměstnání v ČR jako dočasné řešení tíživé situace a vyjadřuje ochotu vrátit se na Ukrajinu, jakmile to bude ekonomicky možné. V poslední letech narůstá počet lidí, kteří svou budoucnost spojují s Českou republikou. Jedná se především o mladé, svobodné a bezdětné osoby obou pohlaví, kteří nechtějí žít na Ukrajině. Jako důvod udávají nejen ekonomické potíže, ale také ztrátu víry, že se na Ukrajině něco změní, unavenost korupcí a zločinem, potřebou zajistit pro své děti důstojné místo pro život.

Zajímavé je teritoriální rozdělení pracovní migrace Ukrajinců. Více než 80% pracovníků v ČR pochází ze západní Ukrajiny. Dále se rozdělují na Haličany (Lvov, Ivano-Frankivsk, Rivne) a Zakarpátany (býv. Podkarpatská Rus, tedy Užhorod, Mukačevo). Ti druzí jsou ostatními považováni za „burany z hor“ a obě skupiny se příliš nestýkají. Je to také zapříčiněno uzavřeností Zakarpátanů, kteří mají tendence držet se ve skupinách, jejichž členové se znají ještě z domova.

Ve vztahu k majoritě většina pracovníků nemá žádné negativní zkušenosti, ale zcela kategoricky nedůvěřují české státní správě. Tato nedůvěra se vztahuje i na lékaře, eventuelně na české nevládní organizace. Jedinou institucí, ve kterou mají Ukrajinci důvěru je řeckokatolická a pravoslavná církev. Ta je také prakticky jediným prostředníkem socializace v českém prostředí. Tam se lidé potkávají, rozšiřují se tiskoviny, a podobně. Ukrajínští migranti ve své valné většině nenavštěvují kulturní akce (divadlo, kino, atd.), neúčastní se ani spolkového života. V ČR působí dvě hlavní krajanské organizace. Ukrajinské iniciativa sdružuje především ty Ukrajince, kteří se v ČR usadili před delší dobou a snaží se působit především na poli kulturním. Fórum Ukrajinců, které vzniklo v roce 2001, původně jako politická organizace proti režimu prezidenta Leonida Kučmy. Postupně se změnilo na organizaci, snažící se prosazovat politické, sociální a kulturní práva ukrajinské menšiny v České republice. Snaží se také pracovat s nelegálními migranty.

II. UKRAJINSKÁ RODINA A RODINNÉ VZORCE

Na podobu současné ukrajinské rodiny působí mnoho faktorů. Původní klasická patriarchální venkovská forma rodiny byla silně narušena během sovětské éry. Nicméně v modifikované podobě přežívá dál. Muž je formální hlavou rodiny a jeho primárním úkolem je materiální zabezpečení jejích členů. Pokud toho není schopen, je okolím často odsuzován. Ve snaze zabezpečit rodinu často muži odjíždějí pracovat do zahraničí, mj. do České republiky. Odtud posílají až 70% výdělku domů rodinám. Jakkoli pobývají odloučení od rodiny často až 8-10 měsíců v roce, podle statistik to nemá větší vliv na soudržnost rodin. Žena má na starosti každodenní chod domácnosti, ale v naprosté většině případů je sama zaměstnaná. Zjednodušeně řečeno, muž peníze získává, žena rozhoduje o jejich použití. Důležitější záležitosti rozhoduje muž, ale žena má silný poradní hlas. Starší členové rodiny se těší povinné úctě, jejich děti pocítují povinnost postarat se o ně ve stáří, ale nemají velký vliv na rozhodování v rodině.

V současné době plní rodina roli záchranné sociální sítě. Ze strany státu nelze očekávat výraznější pomoc, důchody se pohybují okolo 50 USD měsíčně a současně je třeba platit za zdravotní péči, především za léky. Podpora funguje i obráceně, v případě že prarodiče žijí na venkově, tak vypěstovanými potravinami zásobují své děti ve městech. To se vztahuje především na nejbližší příbuzné. Jednotliví členové rodiny mají sice povědomí o vzdálenějších příbuzných, většinou se však nestýkají. Nicméně pokud nastane nějaká krizová situace (změna zaměstnání, potřeba finanční půjčky, atd.), jsou příbuzní prvními oslovenými, byť to rozhodně neznamená, že pomoc bude automaticky poskytnuta.

Existují přirozeně značné rozdíly mezi jednotlivými oblastmi Ukrajiny. Na východě (Donbas, Dněpropetrovsk a další) jsou rodinné svazky rozvolněnější, počet dětí je jedno až dvě. Naopak na Zakarpatí je běžné, že rodina má až sedm dětí. Obecně je Zakarpatí mnohem tradičnější. Současně je to oblast, odkud lidé vždy odcházeli za prací, takže pro rodiny je běžné a akceptovatelné, že muže nevidí osm měsíců v roce. V mnoha vesnicích je neustále až polovina dospělých mužů v zahraničí na práci.

Rodové svazky hrají v životě Ukrajinců důležitou roli. Zejména na venkově bývají rodiny značně rozvětvené. Ale i ve městech mají rodiny příbuzné rozptýlené po celé Ukrajině. Není nezbytně nutné, aby se jednotliví členové rodiny osobně znali, ale o své existenci vědí. Síť příbuzných často pomáhá při takových životních situacích jako hledání zaměstnání, potřeba finanční pomoci nebo například pomoc při stavbě domu. Pomoc však není poskytována automaticky, závisí na vztazích mezi jednotlivými členy rodiny.

Širší rodina hraje důležitou roli při udržování vlastní historické, etnické a teritoriální identity. Za éry Sovětského svazu, kdy oficiální propaganda hrubě překrucovala skutečnosti, právě vyprávění starších příbuzných udržovalo povědomí o takových událostech jako stalinský hladomor, banderovský odboj proti Rudé armádě apod.

III. PRÁCE A ZAMĚSTNÁNÍ

Ukrajinci jsou zvyklí za výdělkem cestovat a nebojí se těžké práce. Podle dostupných údajů 61% osob pracuje ve stavebnictví, asi 19% ve službách. Jedná se o činnost, která v naprosté většině případů neodpovídá jejich kvalifikaci, která je mnohem vyšší. Ale často zcela jiná než vykonávaná práce. Jen malá část lidí, zaměstnaných ve stavebnictví má odpovídající kvalifikaci. Pracovní doba

82% je od 8 do 12 hodin denně. Jedna třetina pracovníků mají výdělek menší než 8000 Kč, ostatní do 10 000 Kč měsíčně (údaje z roku 2001). Zhruba třetina výplaty jde na ubytovnu (70% respondentů) či nájem v pronajatém bytě (14% dotázaných). Třetinu až polovinu peněz stojí jídlo a další nezbytné výdaje a asi jednu třetinu výdělku pracovníci posílají na Ukrajinu svým rodinám.

Nábor pracovníků na Ukrajině probíhá prostřednictvím inzerátů v tisku, ale především přes známé, sousedy nebo příbuzné. Ještě na Ukrajině kontaktuje tzv. klienta, tedy organizátora zaměstnávání, který má v ČR zaregistrovanou firmu. Organizátor zajistí získání českého víza, najde českého zaměstnavatele, sežene ubytování a dále se o pracovníka stará. Za tyto služby si bere 30 - 50% částky, kterou účtuje českému zaměstnavateli. Někteří klienti platí svým zaměstnancům také zdravotní pojištění, ale bohužel velká většina pracovníků se nachází v ČR bez jakéhokoli úrazového pojištění. V případě nelegálního pracovního pobytu přijíždějí pracovníci na měsíční turistické vízum a zůstávají tak dlouho, dokud se nemusí vrátit na Ukrajinu. Průměrně zůstávají 6 - 8 měsíců. Při překračování hranice zaplatí pokutu za překročení platnosti víza, ale většinou nedostanou razítko do pasu, takže mohou příště opět získat české vízum. Během svého pobytu v Čechách se snaží vyhnout se policii, často se pohybují jen mezi prací a ubytovnou.

Legální pracovníci většinou mají živnostenská oprávnění, eventuelně jsou zapsáni jako spoluzaměstnavatelé firmy. Proces získání klasického pracovního víza je natolik administrativně a časově náročný, že jen málokdo ho podstupuje. Od podepsání mezinárodní smlouvy o zaměstnávání nebyla nikdy vyčerpána celá kvóta pro občany Ukrajiny. Ti se velmi často uchylují k službám prostředníků, kteří za nemalou finanční úplatu potřebná povolení seženou.

Nelegální zaměstnávání s sebou přineslo i organizovaný zločin. Dnes prakticky každý legální nebo nelegální pracovník platí vyděračům za „ochranu“. Standardní taxa je tisíc korun na člověka a měsíc. Klienti platí hromadně za své zaměstnance, samostatní pracovníci buď vyděrače sami vyhledají nebo je najdou. Pokud by nezaplatili, je jim vyhrožováno fyzickými útoky na ně samotné nebo jejich rodiny na Ukrajině. Situace je oběťmi vnímána jako něco zcela normálního. Týká se to především manuálně pracujících Ukrajinců. Ta část Ukrajinců, kteří pracují v intelektuální sféře (programátoři, grafici, hudebníci atd.), většinou nikomu neplatí. Pobývají zde většinou legálně a často neváhají se obrátit na českou policii v případě vydírání.

I. ROMSKÁ POPULACE v ČR – Socio –ekonomický kontext

Romové přicházeli do střední Evropy již od 15. století. V průběhu doby pak postupně vznikal vzájemný symbiotický vztah mezi romskými skupinami a majoritou.

V době druhé světové války došlo v Čechách k masovému vyhlazení Romů (a osob za Romy považovaných) v nacistických táborech; válku přežilo jen několik stovek osob.

V rámci státní přesídlovací politiky proběhl po druhé světové válce přesun mnoha tisíců Romů ze Slovenska do českých zemí. Jednalo se převážně o migraci ze slovenských romských osad z východu země do průmyslových oblastí v Čechách, především do míst, odkud byli vysídleni sudetští Němci. Mimo organizovaných přesunů (například v rámci politiky rušení nevyhovujících romských osad na Slovensku) docházelo také k spontánní migraci.

Největší migrační vlna proběhla po skončení druhé světové války zhruba do poloviny padesátých let. Stěhování, které, až na výjimky, vždy směřovalo ze Slovenska do českých zemí, však kontinuálně probíhalo až do rozpadu společného státu a, v omezené míře, probíhá dodnes. V současnosti se setkáváme s migrací v rámci širokých rodin (tedy za příbuznými, usazenými již po několik generací v ČR), s odchodem za prací, souvisejícím s vysokou nezaměstnaností Romů na Slovensku a nově též s ekonomickou migrací do českých azylových táborů. Migrace nemusí mít vždy trvalý charakter, příchody za prací do českých zemí, s cílem snadnějšího výdělků, se za dobu existence společného státu staly pro Romy takřka samozřejmostí.

Velice často se setkáváme s pojetím, podle kterého je Rom (Cikán) jednoznačně spojen se specifickými fyziognomickými znaky (tmavá barva očí, pleti, vlasů, atp.), které někdy bývají shrnovány pod označení "romský antropologický typ". Hovoříme-li však o romské kultuře, je třeba mít na paměti, že kultura je definována jako entita charakteru negenetického, která se předává učením během procesu výchovy (oproti dědičným, geneticky předávaným faktorům ovlivňujícím fyziognomii). Jako taková tedy nijak nespojuje s jakýmkoli "antropologickým typem". Mezi romskou kulturou a romským "antropologickým typem" tedy není žádná spojitost, metaforicky řečeno rasa není synonymem kultury. Tedy - ne každý zástupce romského "antropologického typu" je zároveň nositelem romské kultury a ne každý, kdo jako Rom "vypadá" se může legitimně stavět do pozice reprezentace nositelů romské kultury. Velice obdobná situace panuje i v případě jazyka. Tedy: ne každý, kdo hovoří romsky je nositelem romské kultury a ne každý nositel romské kultury musí hovořit romsky. Obecně můžeme identifikovat zhruba tři základní typy kultur, které bývají spojovány s adjektivem "romská". Je to 1) tradiční romská kultura, 2) národní romská kultura 3) kultura příměstských /romských/ chudinských čtvrtí - "ghett", již můžeme klasifikovat jako kulturu chudoby.

Jedním z velice významných rysů tradiční romské kultury je skutečnost, že ve společenstvích jejích nositelů je dominantním organizačním principem příbuzenství. Tímto tvrzením máme na mysli, že Rom (nositel tradiční romské kultury) se primárně cítí být příslušníkem příbuzenské skupiny (velkorodiny - romsky fajty), od níž také odvozuje svou identitu a vůči níž je též přednostně loajální.

Vedle principu příbuzenského je velice významným strukturačním faktorem těchto společenství koncept rituální nečistoty.

Rituálně nečistou osobou se může člověk:

a) narodit /jsou-li jeho rodiče rituálně nečistí/

b) stát během života stykem s jiným nositelem rituální nečistoty anebo s věcí /zvířetem/ (v případě zvířat se jedná zejména o jejich pozřetí), které je nečisté svou vlastní povahou (pes, ježek, šnek, fekálie...).

Hranice rituální nečistoty se kryjí s hranicemi velkorodin, takže tyto jsou vzájemně endogamní, tedy - nedochází mezi nimi k výměně manželských partnerů (důvodem je skutečnost, že sňatkem, resp. následným soužitím by došlo ke znečištění).

Jeho jádro tvoří víra v magicky pojmávanou kvalitu, která v rituálním - tedy nikoli hygienickém - smyslu poskvňuje svého nositele.

Posledním významným faktorem organizace nositelů tradiční romské kultury je subetnická příslušnost. Tyto subetnické skupiny se většinou navzájem považují za rituálně nečisté a jsou tedy opět vzájemně endogamní. Základem subetnických skupin jsou, jak jsme již uvedli, příbuzenské skupiny - velkorodiny/ fajty, takže princip rituální nečistoty, stejně jako subetnická příslušnost v posledku vždy kopíruje příbuzenské linie. Celé společenství nositelů tradiční romské kultury (v tomto smyslu tedy obecně Romové) se dělí na Romy slovenské (v tomto smyslu se jedná o zástupné označení nesouvisející dnes již s územím Slovenska), maďarské, olašské a zbytky populace Romů českých resp. moravských a skupinu Sintů. Mimo to se jednotlivé skupiny navzájem liší zejména jazykově (dialekty romštiny), zvykově a historicky a do jisté míry i fyzicky antropologicky.

Národní romská kultura Základním principem společenství nositelů této kultury je jejich primární identifikace s romským národem - příslušnost k romskému národu je tedy bázovou identitou nositelů národní romské kultury. Je programově *budována* jako analogie kultury majoritní a ve všech důležitých ohledech je tedy s touto shodná.

Ústřední myšlenkou na níž romský národ stojí je představa, že všichni Romové jsou příslušníky romského národa sdílející jednu - romskou národní - identitu, stejně jako loajalitu ke "svému" národu. (všimněme si principiálního rozporu s premisami tradiční romské kultury).

Romská národní kultura je kulturou psanou, předává se prostřednictvím standardizovaného jazyka zejména školní výukou (na rozdíl od kultury tradiční romské, která je předávána výhradně ústně během života v rámci daného příbuzenského společenství). Romské dějiny, tak jak se s nimi setkáváme v podobě publikací, stejně jako standardizovaná podoba romštiny zaznamenaná ve všemožných učebnicích, slovnících a slabikářích, stejně jako všechna "romská" periodika tedy náleží výhradně k této kultuře (jinými slovy: z výše uvedených důvodů nemohou být součástí tradiční romské kultury). Vedle těchto pilířů národní romské kultury se s touto (a z těch "romských" výhradně s touto) pojí "den Romů", romská hymna, romský kalendář, romská kuchařka, knižní vydání romských pohádek a další, které v tradiční romské kultuře nenacházíme a jež jsou často v rozporu s jejími principy.

Dnes se velice často hovoří o romském "národním obrození", jímž se míní právě aktivity spojené s etablováním a rozvojem romské národní kultury. Vpravdě se ovšem nejedná o "obrození", ale „zrození“ tj. o vytváření, konstrukci národa v západoevropském politickém uvažování, smyslu. Analogie s českým národním obrozením je v tomto případě zavádějící, to totiž navazovalo na český národ středověký a raně novověký, zatímco v případě romského národa takový předchůdce chybí - není tedy co obrozovat či budovat.

Jedním z klíčových faktorů, který ovlivňuje život Romů ve Střední a Východní Evropě a v rámci celospolečenské komunikace je velice často opomíjený je (naopak) kultura chudoby.

Koncepce kultury chudoby **The Culture of Poverty**; některými autory překládáno též jako "kultura bídy". Základy tohoto konceptu vymezil americký antropolog Oscar Lewis ve své stejnojmenné práci z roku 1966. Konceptu kultury chudoby je též velice blízké pojetí sociální exkluze (vyloučení). Vychází z přesvědčení, že obyvatelé sociálně vyloučených lokalit jsou nositeli specifického kulturního vzorce, který vznikl v procesu adaptace na dlouhodobou chudobu, stejně jako sociální, symbolické i prostorové vyloučení (nejčastěji v urbánním prostředí) a jako reakce na tyto skutečnosti.

Dojde-li jednou k etablování vzorců kultury chudoby (tedy k adaptaci na dlouhodobou chudobu jakožto životní strategii), má tato tendenci se reprodukovat a mezigeneračně předávat. Děti v kultuře chudoby vychované její vzorce internalizují a přijmou za své a nejsou proto pak často během života schopny chopit se šance na změnu životního stylu, která se jim naskytne ani přijmout pomocnou ruku nabízenou státními či nevládními organizacemi.

Za charakteristické rysy tohoto specifického kulturního systému jsou považovány zejména:

- nedůvěra ke státním institucím, solidarita omezená především na nukleární (resp. rozšířenou) rodinu,
- životní strategie zaměřená na přítomnost,
- absence majetku,
- uzavřený ekonomický systém charakterizovaný zastavováním věcí a půjčováním peněz na vysoké úroky,
- tendence k sociálním patologiím,
- ranné sexuální zkušenosti, vysoká porodnost
- častý výskyt rodin matrifokálního typu (soustředěných kolem osoby matky),
- časté pocity fatalizmu a bezmoci, v případě u mužů slabé ego projevující se vychloubačností a zdůrazňováním vlastní maskulinity a další.

Kultura chudoby vykazuje všude na světě shodné rysy nezávisle na etnické, rasové, religiózní, jazykové či národnostní příslušnosti. V tomto úhlu pohledu se pak ukazuje, že projevy kultury chudoby jsou pak velice často mylně interpretovány jako důsledky etnické či rasové příslušnosti a nikoli primárně jako důsledky sociálního vyloučení. Je tedy diskutabilní hovořit o "romských" ghettech či enklávách. Řešení problému českých městských ghatt jako "romského problému" je tedy minutím se cíle, které navíc problém spíše prohlubuje než řeší.

II. ROMSKÁ RODINA A RODINNÉ VZORCE.

U všech subetnických skupin Romů hrají rodina a příbuzenské vztahy (o nichž se blíže zmíníme vzápětí) klíčovou roli. Rodina tvoří jádro romského společenství a je vlastně jediným společenským celkem, který zde najdeme. Níže popsané prvky jsou pochopitelně mezi romským obyvatelstvem v Čechách zastoupeny v různé míře, někde jsou pozměněny v důsledku nových životních podmínek, jinde byly zase úplně nahrazeny kulturními hodnotami a normami majoritní společnosti. Uvedené informace tedy nelze absolutizovat. Společenské postavení a identitu jedince neutváří jeho vzdělání, profese či příjem, ale příslušnost k rodině. Vedle subetnické příslušnosti a rituální nečistoty, popsaných v předcházejících oddílech.

Nejvýznamnější jednotkou je širší rodina v rozsahu 3-4 generací, která sestává ze zakládajícího páru, jeho synů s manželkami a jejich dětí (případně ještě z dětí těchto dětí). Dcery zakládajícího páru se obvykle odstěhují k rodinám svých manželů a stanou se jejich součástí.

Tento celek se obvykle vyznačuje prostorovou blízkostí (v městském prostředí mohou například všichni bydlet v jednom bytě) a plní důležité funkce, které v naší společnosti zajišťuje rodina nukleární (tedy rodiče a děti). V první řadě zajišťuje výchovu dětí - dítě může vychovávat stejně tak babička, maminka nebo teta.

Členové této skupiny do značné míry sdílejí hmotný a nehmotný majetek, takže v jejím rámci se nemůžeme setkat s chudšími a bohatšími - mechanismy vzájemné solidarity uvnitř této skupiny strhávají všechny její členy na stejnou úroveň - připomeňme, že v naší společnosti taková solidarita opět nepřekračuje rámec rodiny nukleární.

Členové takové rodiny jsou si rovněž zavázáni povinnostmi vzájemné pomoci a obrany - což se v praxi projevuje například ve skutečnosti, že důležitější je pomoci bratranci se stěhováním (nemluvě už o pohřbu, svatbě nebo jiné rodinné události - tam je neúčast neodpuštělná), než jít do práce či na úřad.

Mladí lidé se obvykle seznamují sami, ale jejich výběr je omezen hranicemi subetnické příslušnosti, rituální nečistoty a aliančními vztahy mezi jednotlivými širšími rodinami. Širší rodiny často utvářejí jakási spojenectví s jinými velkorodinami, která se stvrzují vzájemnými sňatky jejich členů. Partnerka se stěhuje ke svému partnerovi, kde si ji "vychovává" tchýně tak, aby její chování odpovídalo normám rodiny. Společensky akceptován je svazek až po narození několika dětí. Až tehdy jsou mladí považováni za "rodinu", svatba v tomto případě nehraje žádnou roli. Mladá rodina se s tímto společenským uznáním většinou emancipuje a začne bydlet samostatně.

Tradičně se klade důraz na velký počet dětí, protože čím více je dětí, tím je silnější rodová skupina. Ženu, která nemůže (nebo nechce) mít děti, romská společenství neakceptují. V této souvislosti se tedy nelze divit, že namísto vzdělávání se romské dívky záhy stávají matkami, jinak by totiž z hlediska vlastních kulturních vzorců neobstály.

Hlavou rodiny je muž, který se v domácím prostředí věnuje "vznešené nečinnosti", zatímco úlohou ženy je rození a výchova dětí, starost o chod domácnosti a často i zajišťování její obživy. Prestiž a autorita ženy roste s věkem a počtem dětí.

Romské komunity jsou uspořádány na příbuzenském principu. Jeho základem je výše popsaná rodinná síť.

Nad základním společenským kamenem rodiny stojí velkorodina, která zahrnuje 5-6 generací a může mít stovky členů. Ti ve většině případů nebydlí společně (část může například bydlet na Slovensku, část v Ústí nad Labem a část v Praze), ale uznávají společné příbuzenské pouto. Členové těchto příbuzných rodin mají povědomí své vzájemné příbuznosti a při společném setkávání je společně utvrzují například formou vzpomínání na společné předky. Tyto ústně předávané „rodinné dějiny“ tak formují společnou identitu členů širších rodinných skupin. Jednotlivé historicky mohou často nabývat až mytických rozměrů.

Verbální deklarace příbuzenství je zároveň institucí, která legalizuje různá spojenectví a koalice. V tomto smyslu se někdy nemusí jednat o skutečné příbuzenství, příbuzenská terminologie nahrazuje terminologii, která je v majoritní společnosti užívána např. v obchodních vztazích. Deklarovaný bratranecký vztah nebo vztah synovec - strýc tak nemusí automaticky znamenat vzájemnou příbuznost, může například nahrazovat termín „obchodní partner“.

V podobném smyslu se můžeme setkat rovněž s obrácenou manipulací společnou genealogií, kdy jsou jednotlivci nebo celé rodiny verbálně ze společného příbuzenství vylučovány. Záminkou

k takovému jednání bývá zejména prohřešek proti obecně uznávanému mravnímu kodexu. Sňatek s příslušníkem „rituálně nečisté“ rodiny nebo třeba alkoholismus tak může vést k tomu, že rodina nebo jedinec jsou označováni za cizí a společné příbuzenství je popíráno.

Účast členů těchto velkorodin na společenských událostech, jako jsou svatby, křtiny a pohřby svých členů je téměř povinná, nedodržování těchto nepsaných pravidel může být chápáno jako nedůvěra k hostitelské rodině (například ve smyslu „rituální nečistoty“) a nevysvětlená neúčast tak může být příčinou rozporů a roztržek.

IV. RITUÁLNÍ PRAKTIKY A JEJICH VÝZNAM

Romové přejímají v zemích, v nichž jsou usazeni, náboženství majoritního obyvatelstva. Pojetí náboženství má však specifický charakter, odlišný od obvyklého pojetí. Na našem území přísluší Romové většinou k římskokatolické církvi. Největší důraz bývá kladen na křtění dětí, svatby a pohřby. Křest má především magický charakter - ochrana jedince před působením zlých sil. Na rozdíl od pojetí majority, dítě se nekřtí prvořadě proto, aby bylo křesťanem.

Svatba se tradičně nemusela vždy odbývat v kostele, důležitý byl obřad zasnub, odehrávající se v rámci komunity.

Významnou roli v životě romské rodiny hraje pohřeb. Po smrti příbuzného se schází celá rodina, až do jeho pohřbu nepřetržitě vartují u mrtvého (v současnosti se rodina schází v bytě zemřelého i bez fyzické přítomnosti jeho tělesných ostatků). Mrtvý nesmí být po smrti pohřben žehem, klade se důraz na klasické pohřby do země. Pohřeb je nákladnou záležitostí, nicméně natolik důležitou, že rodina se raději zadluží, než by svému zemřelému vystrojila chudý pohřeb a tím se v komunitě zostudila. Během doby od smrti do pohřbu je prvořadou záležitostí pro každého z rodiny být přítomen na vartování, veškeré světské záležitosti (práce, škola, schůzky apod.) musí jít stranou.

Kromě nejrozšířenějších vyznání se setkáváme rovněž s příslušností k nejrůznějším sektám. Podobně jako ostatní členové takovýchto společenství i Romové své příslušnosti k nim často podřizují celý svůj život a přísně dbají na doporučení a omezení s tím spojená.

Mimo to je možné říci, že Romové jsou obecně náchylnější k víře v nadpřirozené jevy a možnost ovlivňování konání druhých prostřednictvím magie. Pod vlivem těchto předpokladů pak často upravují své konání směrem k ochraně své osobnosti na základě osvědčených praktik magického charakteru.

V. VNÍMÁNÍ VEŘEJNÉHO A SOUKROMÉHO PROSTORU

Důsledkem uvedených skutečností je mimo jiné též fakt, že v této kultuře není ustavena sféra veřejného v úzkém slova smyslu. Věc, záležitost nebo aktivita náleží konkrétní rodině nebo se této netýká. Sdílení za hranicí rodiny je nepředstavitelné (sdílet je možno pouze v rámci rodiny, co je vně je buď irelevantní, anebo hrozící rituálním znečištěním). S touto skutečností jde pak ruku v ruce i absence veřejné (či politické) autority a reprezentace. Jedinou uznávanou a legitimní autoritou a reprezentací nositelů tradiční romské kultury je reprezentace a autorita založená na příbuzenství (konkrétně tedy členové - zástupci jednotlivých velkorodin).

Uvedené skutečnosti též do značné míry ovlivňují též specifické sídelní vzorce tohoto etnika. Právě absence veřejného - tedy sdíleného (zopakujme: sdílet je možno pouze v rámci rodiny, co je

vně je buď irelevantní, anebo hrozící rituálním znečištěním) způsobuje, že o "veřejný" prostor nikdo nedbá (tento fakt přitom velice častí ostře kontrastuje s komfortním, čistým a hýčkaným obytným prostorem jednotlivých rodin). Sídlní struktury Romů nemají obecní (v úzkém smyslu) charakter - jednotlivé rodiny v nich žijí vedle sebe, ale nikoli spolu.

VI. ROMSKÁ AUTORITA A REPREZENTACE

Romská společnost, kterou bychom mohli označit jako *tradiční*, tedy založená na základě rodinných společenství, uznává především autoritu vůdců jednotlivých rodin, případně velkorodin. Tato autorita je většinou neformální. V některých společenstvích, například u olašských Romů však může mít určitou oficiální formu jakéhosi shromáždění rady starších, která svými rozhodnutími ovlivňuje život společenství. Za ty jsou považovány zejména osobnosti vyznačující se kladně uznávanými hodnotami - otcové (nebo i matky) velkých nukleárních rodin, staří lidé se životními zkušenostmi. Jejich slovo je při rozhodování o záležitostech rodiny i jednotlivce považováno za rozhodující.

Z řad nositelů výše popsaného typu kultury, označeného jako *národní romská kultura* se v současnosti rekrutují tzv.: romské elity, romští lídři a zejména pak romská politická reprezentace. V tradiční romské kultuře takové skupiny nemají místo neboť nemají ničí mandát - překračují totiž příbuzenské linie.

Přestože romské národní kultuře se dostává výrazné podpory, romský národ dosud nikterak výraznou "členskou základnu" nemá; počet jeho příslušníků zhruba odpovídá počtu osob hlásících se k romské národnosti. Tento nesoulad je způsoben zejména zahrnutím (často z neznalosti věci, často záměrně) nositelů tradiční romské kultury do počtu příslušníků romského národa. Tento akt je však nelegitimní, neboť základní principy obou kultur se vzájemně vylučují (situace tedy stojí v pozici buď a nebo).

VII. PRÁCE A ZAMĚSTNÁNÍ.

Romy je možné označit za skupinu, žijící v symbióze s majoritou. Naprostá většina pracovní činnosti byla a je orientována na směnu s majoritou - ať již peněžní či naturální.

Řemesla a způsoby obživy, které jsou považovány za „tradičně romské“ ztratily s postupující industrializací v průběhu 20. století své odbytiště. Tato změna přinesla potřebu přeorientovat se na nové zdroje obživy. Vzhledem k obecně nízké míře vzdělanosti mezi Romy se nejobvyklejším zaměstnáním stala nekvalifikovaná manuální práce.

Romové se neztotožňují s majoritním pohledem na vzdělání jako prostředek ke vzestupu na společenském žebříčku a na trhu práce. Důvody možno spatřovat v rodovém systému, kdy hlavní autoritou byla (a do značné míry stále je) hlava rodu a vzdělávání mělo osvojovací ráz - předávání praktických zkušeností mezi generacemi.

Škola a její pracovníci tak dodnes nepředstavují takovou autoritu jako mezi majoritou - učitel nemá ve srovnání s hlavou rodu potřebnou míru zkušeností a vzhledem k tomu, že není členem rodiny nemá jeho slovo potřebnou váhu. Značná nezaměstnanost je dalším faktorem přispívajícím k obecně nízké vzdělanosti - je obtížné nalézt pozitivní příklady vzdělaných a úspěšných, další studium mimo státem vyžadované je tedy považováno za zbytečné.

Poměrně vysoká míra nezaměstnanosti a malá úspěšnost na pracovním trhu v prostředí Romů souvisí mimo jiné s výše popsaným přístupem ke vzdělání. Kromě toho je samozřejmě také důsledkem celkové situace v ekonomice (snížená potřeba nekvalifikovaných pracovníků související s automatizací, útlum těžkého průmyslu, příliv levnějších pracovních sil z cizích zemí...).

Dlouhodobá nezaměstnanost, s ní spojená apatie a nízká sebedůvěra jsou demotivačními faktory, které utlumují snahy o hledání východiska v podobě nové práce. Nezanedbatelným prvkem jsou rovněž také časté zkušenosti s otevřeným nebo skrytým rasismem (Žadatel o práci zavolá na inzerát, po telefonické domluvě je přijat, při osobní návštěvě je odmítnut s tím, že místo je obsazeno, přitom stejný inzerát vychází i nadále).

Výše zmíněná tvrzení o významu rodinných vztahů v životě Romů platí i v pracovním životě. Účast na rodinném životě má často větší význam, než dodržování smluv. Tento přístup naráží na odlišné pojetí ze strany majority a přináší s sebou konflikt, který může vyvrcholit až ztrátou zaměstnání. Nepochopení odlišného přístupu je někdy chápáno jako projev rasismu.

Otázku využívání sociálního zabezpečení nelze považovat za romské specifikum. Jedná se spíše a jeden z projevů kultury chudoby. Projevy závislosti na systému státní podpory lze obdobně sledovat i mezi majoritou.

I. VIETNAMSKÁ POPULACE NA ÚZEMÍ ČR

Vazby na naši republiku mají Vietnamci díky bilaterálním smlouvám uzavíraným v rámci pomoci poválečnému Vietnamu od roku 1956 mezi VSR a tehdejší ČSSR, na jejichž základě k nám přijížděli vietnamští studenti a aspiranti na československé vysoké školy a učňové a tzv. zahraniční pracující na zaškolení v oborech strojírenství, metalurgie a spotřebního průmyslu. Počátkem 80. let dosahoval jejich počet v ČSSR až 35 000 (po roce 1985 se jejich počet pomalu snižoval), převážnou většinu tvořili pracující.

V roce 1990 došlo ke zrušení smlouvy, na jejímž základě byli u nás vietnamští pracující zaměstnáváni, a zároveň k jejich hromadnému posílání domů. Tlak na jejich návrat do Vietnamu však nebyl důsledný a mnoho Vietnamců našlo způsob, jak v České republice zůstat: s českými občany zakládali obchodní společnosti, čímž získali pracovní povolení i povolení k pobytu. Postupně za nimi směřovali jejich příbuzní a známí, přijížděli rovněž vietnamští pracující ze zemí bývalého socialistického bloku, zejména z NDR. Také dnes k nám Vietnamci přichází podnikat nebo za příbuznými. V současnosti patří vietnamské etnikum k nejpočetnějším jinoetnickým skupinám na území České republiky. K 31.3. 2002 mělo oficiální povolení k pobytu v České republice 25.761 občanů vietnamské národnosti, ovšem kvalifikované odhady skutečného počtu Vietnamců na našem území se pohybují kolem dvoj až trojnásobku tohoto čísla, neboť nemalá část Vietnamců se na našem území pohybuje nelegálně. Přes tisíc Vietnamců pak u nás již získalo české občanství a okolo dvěma stům byl udělen azyl.

Příznačným rysem vietnamské komunity je její uzavřenost a neochota k širší komunikaci s většinovým obyvatelstvem i jeho institucemi. Na nedůvěře k oficiálním institucím má jistě podíl prostředí, ze kterého k nám Vietnamci přijíždějí. Na jejich uzavřenosti pak vedle odlišné kultury hrají svou roli jazykové nedostatky. Před rokem 1989 Vietnamci žili v jím vymezeném prostoru na ubytovnách, izolováni od většinového obyvatelstva, opatření postavou vedoucího-tlumočnicka - prostředníka mezi nimi a majoritou. Dnes sice díky profesním aktivitám přejímají Vietnamci některé aspekty životního stylu a vzorce chování majority, v zásadě však k většímu kontaktu s ní rovněž nemají potřebu, neboť uvnitř vietnamské komunity se vytvořil vlastní servis (tlumočníci, poradenské služby, vydávání časopisů ve vietnamštině, vietnamská televize přes satelit, vlastní gastronomická zařízení apod.). Většina Vietnamců k nám nepřijela s úmyslem zůstat natrvalo, ale jen vydělat peníze, což se projevuje v jejich téměř permanentním pracovním nasazení a provizorním způsobu života, jež ani větší začlenění do české společnosti nedovolují. Zároveň však u nás vyrůstá generace jejich dětí, které navštěvují české školy a zaneprázdnění rodičů způsobuje, že více vrůstají do českého prostředí, zatímco vlastní kulturu i jazyk ztrácejí. Mladá generace Vietnamců v naší republice se tak liší: získává místní vzdělání, má české přátele a návrat do Vietnamu odmítá. Ač poměrně zřídka, dochází u nás i k interetnickým vztahům a manželstvím.

V České republice vznikly tři vietnamské organizace: Svaz vietnamských podnikatelů, Svaz Vietnamců v České republice a Občanské sdružení vietnamsky hovořících občanů České republiky. Dvě poslední zmíněné, včetně Česko-vietnamské společnosti, se v poslední době snaží některými svými programy na reprezentaci národní kultury jak o prolomení vietnamské izolace od české majority, tak o zachování svého jazyka a kultury mezi mladými Vietnamci.

II. VIETNAMSKÁ RODINA A RODINNÉ VZORCE

Do podoby současné vietnamské rodiny se promítla řada cizorodých faktorů: dlouholeté války, urbanizace i vliv západní kultury. Přesto dodnes platí, že rodina je pro naprostou většinu Vietnamců životní prioritou. Vietnamská společnost je tvořena patriarchálními (tedy otec je dominantní) nukleárními rodinami (rodiny které nejsou rozvětvené, je to typ rodiny převládající v současné ČR) ale důraz je ve Vietnamu kladen na rodinnou soudržnost i mezi vzdálenějším příbuzenstvem. Především na venkově je ještě obvyklé, že žije pohromadě několik generací (podle tradice zůstává nejstarší syn s manželkou a dětmi bydlet u svých rodičů). Citové vnímání - i mimo rodinu - hraje v životě Asijců daleko širší úlohu než je tomu u nás.

Vztah k rodině, ke starým lidem, k domovu a vlasti spoluutváří všem Vietnamcům národní rys vietnamské kultury - uctívání předků. Kult předků znamená jakési prodloužení vztahu dětí k rodičům za meze jejich života a přes hranice generací a jeho základem je vědomí závazku a vděčnosti vůči rodičům, prarodičům i vzdálenějším předkům za to, že dali člověku život. Během roku je řada příležitostí k jejich uctění, kdy jsou pořádány rodinné obřady a hostiny, ale nejdůležitější je výroční den úmrtí rodičů a lunární Nový rok. Oltář předků s tradiční výzdobou nechybí v žádné vietnamské domácnosti.

Na chodu vietnamské rodiny se dále nejvíce podepsala konfucíánská nauka: na správné vztahy v rodině kladla velký důraz, neboť rodina měla být jakýmsi prototypem celé společnosti. V pojetí konfucíánství byly stanoveny tři základní společenské vztahy - poměr poddaných k panovníkovi, dětí k rodičům a ženě k manželovi - založené na podřízenosti a poslušnosti (autoritu si dodnes zaslouží vždy lidé starší, společensky výše postavení a muži před ženami). Konfucíánství sice určilo jako hlavu rodiny muže, v praxi tomu však vždy nebývalo a ani nebývá, neboť již v dávné minulosti závisel život rodiny na ženiných výsledcích práce na poli i v obchodě. Stále však platí, že k rodičům a starším sourozencům se má chovat úcta a od výše postavených se zase očekává, že se o mladší a níže postavené v rámci jejich oprávněného zájmu postarají. Povinností a snahou Vietnamců je co nejlépe se postarat jak o děti, tak o své staré rodiče a pokud se ocitne v nouzi některý z příbuzných či sousedů, pomoci i jim.

Do naší republiky však Vietnamci přijíždí často individuálně, i za cenu dlouhodobého rodinného odloučení. Pro valnou většinu z nich je přitom hlavním cílem zabezpečení rodiny z ekonomického hlediska. Po splnění určitých adaptačních a ekonomických cílů za nimi po nějaké době nejbližší příbuzní (partner a děti, rodiče jen zřídkakdy) většinou přijíždí, avšak čas je nadále věnován hlavně práci a vlastní obyčej se spíše odsouvá do pozadí. Z pracovního zaneprázdnění vietnamských rodičů v našich poměrech vznikl a rozšířil se i zvyk najímat k dětem českou pečovatelku, popř. děti přes den svěřit některé české rodině.

Rodové svazky hrají ve vědomí vietnamského člověka důležitou roli - dodnes si některé rodiny vedou záznamy o genealogii rodu, které umísťují na oltáři předků. Vietnamské rody tvoří skupiny lidí odvozujících svůj původ od společného zakládajícího předka po mužské linii. Příslušnost k určitému rodu se označuje příjmením a žena své rodové příjmení neztrácí ani při vstupu do manželství (neznamená to však, že všichni Vietnamci se shodným příjmením jsou příbuzní - vietnamských příjmení existuje pevný a omezený soubor), neboť vietnamská společnost má dvojí původ: členství k rodu dědí člověk po otci i po matce, v tomto pořadí.

Každý narozený Vietnamec se tak fakticky stává součástí dvou rodin: otcova strana mu tvoří vnitřní příbuzné a matčina vnější. Jakmile se člověk ožení nebo vdá, stává se rovněž součástí dvou rodinných linií svého manžela či manželky. Otcovu linii mu tvoří jeho bratři a sestry, rodiče otce,

starší a mladší bratři a sestry otce s manžely a manželkami a jejich dětmi, matčinu linii pak rodiče matky a starší a mladší bratři a sestry s manžely, manželkami a dětmi. Příbuzenské termíny jsou ve vietnamštině užívány i při oslovení místo osobních zájmen (např. em - mladší sestra, anh - starší bratr, bac - strýc, starší bratr otce, ong - dědeček), vztahy v rozšířené rodině jsou tudíž uplatňovány i na vztahy v lokální společnosti.

Rodový klan tvoří devět generací (prapraděd až prapranuk) a hlavou každého rodu je jeho nejstarší člen (prapraděd či praděd, po jeho smrti jeho nejstarší syn), kolem něhož se soustředí všechny větve. Nejedná se však o rodový klan hlavě rodu podřízený, ale spíše o společenství příbuzných nukleárních rodin, nacházejících se ve vztahu vzájemné závislosti a spolupráce. Zemřelí příbuzní jsou kolektivně a jmenovitě slaveni do páté generace - každý rod mívá k tomu účelu společnou svatyni předků (domácí oltáře sloužili k uctění jen nejbližších příbuzných).

Uvedená podoba tradiční rozšířené vietnamské rodiny se však převážně vztahuje pouze k území Severního Vietnamu, který je vlastní kolébkou kultury Vietů. Na mohutné územní rozloze Vietnamu dnes jsou tradiční vietnamské zvyky často různě modifikovány.

III. PRÁCE A ZAMĚSTNÁNÍ

Ve Vietnamu jsou vysoce ceněny vlastnosti jako učenlivost, pracovitost a houževnatost, se smyslem pro nedostatky v jakémkoli systému a podporován je rozvoj talentu k obchodování. Díky znalosti českého prostředí a nedostatku určitého zboží před rokem 1989 (již tehdy Vietnamci místnímu obyvatelstvu prodávali jim žádané a nedostatkové džínsy, digitální hodinky apod.) vycítili, že by se u nás dalo vydělat a postupně zcela ovládli česká tržiště, neboť stánkový prodej vyžaduje nejnižší náklady a ve Vietnamu je nadto zcela běžný. V posledních letech však začali Vietnamci otvírat i kamenné obchody a zaměstnávat české prodavače - jsou tak jedinou imigrací do České republiky, která neohrožuje přímou konkurencí majoritu na trhu práce, ale naopak nové pracovní příležitosti vytváří.

K 31.12. 2001 evidovaly úřady 20.466 vietnamských pracujících, z toho 20.403 podnikatelů s platným živnostenským oprávněním: ačkoli dnes Vietnamci v České republice zastávají různé formy podnikání i odborného zaměstnání, podstatná většina jich obchoduje s levným spotřebním zbožím bez ohledu na jejich dosažené vzdělání a kvalifikaci. Důvody pro podnikání řady Vietnamců v České republice vytváří i příznivé podmínky vytvořené naší mírnou legislativou a bohužel i úplatností jak veřejné tak soukromé sféry. Mezi jejich nejčastější přestupky patří vedle nelegální migrace celní podvody, padělání zboží a daňové úniky (pokud dochází k jiným trestným činům, pak uvnitř vietnamské komunity, o kterých se česká policie namnoze ani nedozví).

Vietnamská komunita na našem území není organizovaná jako celek. Dochází v ní spíše k určité lokální strukturovanosti a hierarchii v závislosti na obchodních vztazích i asijských principech, kterými se řídí také vzájemné obchodování mezi Vietnamci; kolem osob zkušených se životem v České republice se nejednou soustředí nově příchozí a nezkušení a tím se upravuje hierarchie od nadřazených přes jim podřízené až k řadovým trhovcům, kteří nezřídka pracují za drsných podmínek celý týden od rána do večera. Vietnamci u nás se mezi sebou liší hlavně v životním stylu: kdo již nabyl určitého majetku, žije pohodlněji, noví však musí vydělávat na základní živobytí, splácení dluhů atd.

Průměrný vietnamský podnikatel tráví téměř veškerý čas prací, nenavštěvuje naše kulturní ani restaurační podniky, žije velice skromně a ze svého výdělku, pokud si to již může dovolit, zpravidla dotuje velkou rodinu ve Vietnamu. Investuje-li, pak obvykle do podnikání a nato do

vzdělání svých dětí (úcta ke vzdělání se díky konfuciánským učencům stala tradičním vietnamským rysem). Volný čas, kterého má minimálně (dovolená je pro něj většinou nepochopitelný pojem), věnuje hlavně odpočinku, své rodině a tradicím. Mocný důraz je stále kladen na tradiční přípravu pokrmů a stolování; obojí zabere poměrně hodně času, protože Vietnamci jsou zvyklí jíst společně a pomalu a během jídla řeší důležité rodinné i obchodní záležitosti.

Tradiční svátky se dodnes řídí lunárním kalendářem, podle kterého Nový rok začíná oproti solárnímu kalendáři zhruba o tři až pět týdnů později. K nejdůležitějším tradičním svátkům patří dny úmrtí rodinných příslušníků, každý patnáctý den v měsíci se Vietnamci modlí ke svým předkům a zhruba v polovině srpna slaví svůj svátek všechny vietnamské děti. Nejvýznamnější vietnamský svátek Vietnamců je Tet - lunární Nový rok, jenž spadá podle lunárního kalendáře přibližně mezi poslední dny ledna a polovinu února. Jeho oslavy jsou spojeny s řadou nejrůznějších obyčejů: připravují se tradiční pokrmy, obětuje se předkům, schází se příbuzní a známí a dávají si dárky. Za zdraví a bohatství své rodiny se však převážná většina Vietnamců v České republice pomodlí před oltářem denně.

Tato příručka byla připravena v rámci projektu Varianty - IKV, který realizuje Člověk v tísni - společnost při ČT, o.p.s. Projekt je financován z prostředků iniciativy Equal a ze státního rozpočtu České republiky

